

EN GÅVA LÄMPLIG TILL EN FURSTE

My Lordes ... you must thinke I am not pleased with the Courtier if he be not also a musitian, and beside his understanding and couning upon the booke, have skill in lyke maner on sudrye instruments. For yf we waie it well, there is no ease of the labours and medicines of feeble mindes to be founde more honeste and more praise worthy in time of leysur then it.

ur Castigliones *Il Cortegiano*, översättning från italienska av sir T. Hoby 1561.

1556 mottog kung Gustav Vasa en gåva av den preussiske lutenisten Benedictus de Drusina:

TABULATURA CONTINENS INSIGNES ET SELECTISSIMAS QUASDAM FANTASIAS.

”En tabulaturbok innehållande berömda och särskilt utvalda fantasior”.

GIVAREN DRUSINA, hade samlat fyrtio olika fantasior, danser, motetter och sånger, arrangerat och intabulerat dem för luta och sedan låtit trycka verket i Frankfurt. Det av kungen mottagna exemplaret var, med en passande latinsk tirad, dedicerat till ”Den ryktbare och högt lysande Fursten Erik, Gustavs son, Svears, Göters och Venders arvfurste. Åt Gud allenast Äran.”

Varför kunde då en samling med lutmusik anses som en lämplig gåva till en kronprins? I citatet ovan från Baldassare Castigliones bok *Il libro del Cortegiano*, Boken om hovmannen, från 1528, kan vi utläsa att musiken hade en viktig funktion i de övre klassernas liv under renässansen. Castigliones verk behandlar lämpligt uppträdande för adeln, och de färdigheter som den idealiske hovmannen – eller hovkvinnan – bör besitta. *Il Cortegiano* var länge normgivande för adelns uppförande, och boken blev en internationell succé och översattes till många språk. Ett exemplar ägdes av Eriks XIV:s livmedikus doktor Bengt Olai och den citeras också av medlemmar ur den svenska högadeln. Erik XIV själv erhölet ett exemplar som gåva från engelska hovet i samband med sitt frieri till Elisabeth I av England. Om gåvan gavs med någon biavsikt är svårt att veta idag.

På flera ställen i *Il Cortegiano* prisas musik och särskilt musicerande på luta.

Me thinke, answered Sir Friderick, pricksong is a faire musicke, so it bee done upon the booke surely and after a good sorte. But to sing to the lute is muche better, because al the sweetnesse consisteth in one alone, and a manne is muche more heedefull and understandeth better the feate maner and the aer or veyne of it, whan the eares are not busyed in hearynge any moe then one voyce.

Att sjunga eller spela flerstämmigt efter noter (pricksong) i stämböcker var bra på sätt och vis, men att sjunga till luta (efter tabulatur) var bättre – det gav större utrymme för koncentration, och kanske också bättre möjlighet att briljera för damerna. Castiglione anser att ingen vid hovet bör spela blåsinstrument eftersom ansiktet förvrids och blir oskönt när man blåser. Han fastslår detta med exemplar från antiken: både Alkibiades och Pallas Atena ratade blåsinstrument just av denna anledning. Att traktera slaginstrument var inte ens att tänka på för en medlem av överklassen.

... Also all instrumentes with freates are ful of harmony, because the tunes of them are very perfect, and with ease a manne may do many thinges upon them that fil the minde with the sweetnesse of musike. *Il cortegiano*.

Luta och viola (Castiglione kallar dem viola respektive viola da arco, ”stråkviole”), och i viss mån klaverinstrument är lämpliga för hovmän. Instrumenten är gjorda för ackordspel och ger ”rena harmonier”, de är lätta att intonera korrekt. Enligt Castigliones mening i *Il Cortegiano* var det alltså ytterst svårt att tänka sig en hovman som inte var insatt i musikens teori och dess praktiska utövande. Och helst borde han (eller hon) traktera luta.

Ett sista citat från *Il Cortegiano*; verkets huvud-resonör tillrättavisar en person som anser att musik är opassande sysselsättning för män.

Speake it not, ... For I shall enter into a large sea of the praise of Musicke, and call to rehearsal howe much it hath alwayes bene renowned among them of olde time, and counted a holy matter: and how it hath bene the opinion of most wise Philosophers that the world is made of musick, and the heavens in their moving make a melody and our soule framed after the very same sort ...

Vackrare än så kan svårligen renässansens syn på musik formuleras.

TITELSIDAN PÅ DRUSINAS LUTBOK uppvisar en provkarta på antikiserande utsmyckningar i renässansens anda. Typsnittet som används är antikva, en stil baserad på de florentinska humanisternas skrivstil (som i sin tur hade rötter i antikens inskriptioner och i karolingertidens minuskler). Antikvan visar att Drusinas lutbok var modern, många av samtidens tyska musiktryck använde sig av den äldre frakturstilen. Ramen runt titeln innehåller på renässansmanér dekorativa detaljer som går tillbaka till byggnadselement och utsmyckningar från antiken. De två pelarna på flankerna som består av olika musikinstrument sammanflätade med akantusrankor, vilar på miniatyrkolonner med enkel kannelyr och akantusprydda kapitäl av korintisk typ. Musikinstrumenten är typiska för tiden, luta, viola da gamba och en viola da braccia (som nog började bli lite omodern i mitten av 1500-talet). Vidare finns säckpipa, en harpa och något slags blåsinstrument, möjligen en dulcian. Överst avslutas pelaren med ett fantasifullt kompositakapitel prytt med festonger och akantusblad. Själva ”inskriftionen”, alltså titeln, vilar på två marmorkuber smyckade med festonger. På kuberna går att läsa året 1550 och signaturen RW. I mitten sitter två putti och spelar luta och viola da gamba.

Årtalet 1550 och signaturen är anmärkningsvärda, då Drusinas bok är tryckt 1556 av tryckaren Johannes Eichorn i Frankfurt. Den danske lutenisten Arne Keller har spårat en förlaga i ett tryck av Rudolf Wyssenbach från Zürich, också med musik för luta. Ramen i Frankfurttrycket är identisk och "lånad" rakt av, med felaktigt årtal och originaltryckarens signatur. Keller påpekar att också två danser återfinns i båda böckerna.

PETER GILLGREN BESKRIVER I ARTIKELN "The artist Olaus Magnus" hur bilder lånades ur andra verk. Exempelvis togs illustrationer till *Historia om de nordiska folken*, från Johannes Magnus historieverk och andra bilder kopierades från *Carta Marina*. Gillgren nämner också en teknik med "klipp och klistra" som i Sverige har använts av en illustratör till Olaus Petris *Svenska krönika*. Artister var inte alltid insatta i ämnet som skulle illustreras, på Drusinas titelblad (och i Wyssenbachs) håller de båda putti sina instrument spegelvänt. På en liknande titelsida (Gerle 1552), som Keller menar kan ha varit förlaga, håller figurerna sina instrument rättvända. Spegelvändningar kan säkert ibland förklaras med misslag gjorda av gravörerna.

Likheter mellan utgåvor kan också bero på att konstnärer använt samma förlagor. Det fanns ett stort urval av böcker med förebilder, mönsterböcker och emblemböcker. Men ibland kopieras hela verk rakt av. I en senare utgåva av Drusinas tabulatur har tryckaren använt sig av Cranach den yngres bild av Fru Musica som förlaga. (Enligt Mary Rasmussen, *An Iconography of the Lute*.)

DEN FULLSTÄNDIGA TITELN PÅ DRUSINAS TABULATURBOK lyder i översättning: "Tabulatur innehållande berömda och särskilt utvalda fantasier; tyska, italienska och franska sånger; passamezzo; danser och motetter. Nu första gången utgivna." (Egentligen: "Nu för första gången bragta i ljuset") En bok kompillerad på detta sätt kan kanske jämföras med en samlings-cd idag, en blandning av populära sånger och danser från olika länder samlade i ett verk lämpligt för både amatörer och professionella. Dansen Passamezzo var för övrigt högmodern. Någon av fantasierna är eventuellt komponerad av Drusina, en del av musiken återfinns i andra samlingar. En intressant egenhet är att Drusina använt tysk luttulatur, ett äldre system, främst använt i tysktalande länder. Mot slutet av seklet hade den trängts ut av den mer lättlästa franska tabulaturen.

VARFÖR DEDICERAR EN MUSIKER en bok till en furste?

Konstnärer, musiker och författare dedicerade sina verk till rika mecenater för att antingen få pengar eller en anställning i utbyte. Drusina fick ingen anställning av Gustav Vasa, som redan hade goda lutenister både som musiker och lärare till hertigarna och prinsessorna. I stället skänkte den ekonomiskt sinnade kungen 15 daler åt givaren. Både kungen och hertig Erik hade säkert stort nöje av gåvan. Vi vet av flera vittnesbörd att både Gustav Vasa och Erik XIV gärna spelade luta och sjöng. Hovmusik-kulturen vid Gustav Vasas hov höll hög internationell standard, vilket beskrivs av Kia Hedell i *Musiklivet vid de svenska Vasahoven*.

MUSIK VAR INTE BARA UNDERHÅLLNING eller statusfyllt tidsfördriv för renässansens bildade klasser, det var också en del av baskunskapen, en av de sju fria konsterna.

I en adelsmans eller furstes utbildning ingick "studia humanitatis", studier i de humanistiska ämnena. Här inbegreps de sedan antiken beskrivna fria konsterna "artes liberales" och dessutom olika typer av filosofi. Studierna började med de tre basämnena, "trivium": grammatik (det vill säga latinska språket och eventuellt grekiska), logik och retorik. Sedan tillkom "quadrivium", de fyra påbyggnadsämnena: aritmetik, geometri, astronomi och sist men inte minst bland dem alla, musik. Musikämnet innehöll musikteori - från Pytagoras och framåt - samt praktiskt musikutövande, både instrumentalt och vokalt. Utöver dessa sju ämnen tillkom så moralfilosofi och naturfilosofi.

I en illustration till lärdomsverket *Margarita Philosophica*, (Filosofins pärla) en typ av encyklopedi över allt vetande, kan man se de sju ämnena representerade av allegoriska gestalter med sina attribut: En alfabetsplatta för grammatiken, en abakus för aritmetiken, passare, himmelssfär och så vidare för de andra. Musiken representeras av en harpspelande kvinna med en luta bredvid sig - lutspelare trakterade ofta även harpa.

I EN INVENTERINGSLISTA från Erik XIV:s bibliotek, gjord av Benedictus Olai vet vi att just *Margarita Philosophica* ingick i kungens boksamling. I hans bibliotek fanns många böcker och en mängd musikalliersom som representerade de fria konsterna. Kungen bör (om han studerat alla dessa böcker) ha varit en gediget lärd man och väl skolad i musik.

Den teoretiska musikbildningen var absolut inte åsidosatt av Erik XIV, under hans kröning framfördes verk av hans hand, och det finns bevarade kompositionsfragment från hans tid i fångenskap; början på en flerstämmig motett och några utkast möjligen skrivna i tabulatur. Eftersom kungen var fråntagen papper och penna är musiken nedtecknad med kol i bokmarginaler. Så den högt prisade Musiken var till tröst för den avsatte kungen in i det sista.

MEN INTE BARA DE VÄRLDSLIGA HERRARNA höll musiken högt. Martin Luther, som själv sjöng, spelade instrument och komponerade, har i många sammanhang uttalat lovord över musiken. I ett brev till tidens store kompositör Ludwig Senfl, skriver Luther:

I am not ashamed to confess publicly that next to theology there is no art which is the equal of music, for she alone, after theology, can do what otherwise only theology can accomplish, namely, quiet and cheer up the soul of man, which is clear evidence that the devil, the originator of depressing worries and troubled thoughts, flees from the voice of music just as he flees from the words of theology.

Stycket avslutas med ord som syftar just på de tre övriga ämnena i quadrivium:

For this very reason the prophets cultivated no art so much as music in that they attached their theology not to geometry, nor to arithmetic nor to astronomy, but to music, speaking the truth through psalms and hymns.

För Luther stod alltså musiken främst bland artes liberales, och var nästan jämbördig med teologin.

ÖSTERSJÖLÄNDERNA HADE MÅNGA REPRESENTANTER bland Vasahovens musiker, de kom från Lübeck, Danzig, Königsberg eller Danmark. Musiker for till Reval och till Finland.

I en tid där transporter till lands var både svåra och ofta farliga, erbjöd Östersjön och de sjösystem och floder som mynnade ut i havet, goda kommunikationsleder både inom länder och mellan dem; den

bästa förbindelsen mellan Stockholm och Uppsala gick via Mälaren och Fyrisån. Mellan de gamla hansestäderna bedrevs livlig handel och segelförbindelserna var många. Den livliga aktiviteten i Östersjön gav också upphov till krig och fientligheter mellan exempelvis Sverige och Danmark. Men via segelrutterna spreds också kulturen. Konstnärer och musiker tycks ha rört sig tämligen fritt mellan länderna i området, Gustav Vasa kunde till exempel låna en porträttmålare av arvfjenden Danmark. Vasakungarna använde sig dessutom av musiker som diplomatiska sändebud och spioner. Då Benedictus de Drusina från östersjöstaden Elblag inte fick anställning vid svenska hovet, sökte han sig till Danmark och blev verksam som hovlutenist hos Christian III. Som många andra musiker var han tvungen att ha biinkomster, han drev också en värdshusrörelse. På liknande sätt fick Erik XIV:s kantor Gert göra, han höll ett resandehem i Stockholm. Musiker med internationellt kontaktnät och goda språkkunskaper var säkert utmärkta värdshusvärdar.

MUSICAM HADE KUNGEN STOR LUST THILL ATT HÖRA, både meneschelige stemmer och gönom goda och lustige jnstrumenter; hade och icke allenast god juditium ther om til at döma, wtan war och sielff en artist ther wthj både thil at siunga och spela. Eblandt alla jnstrumenther höllt han lutan för then liuffligaste, och war jngen den aftan när han war ensam, wtan han öffuade sig iw ther wpå.

Så skriver Per Brahe den äldre i sin krönika om Gustav Vasa. Krönikan är tendentiös och citatet låter som ett eko från Il Cortegiano, författaren ägde Castigliones bok, men vi kan ändå tänka oss att musiken var ett ypperligt medel för avkoppling för en idogt arbetande renässansfurste. Drusina fick bara 15 daler för sin gåva. Erik XIV var frikostigare och belönade notgåvor med betydligt större summor. En gåva bestående av noter kunde alltså vara en synnerligen lämplig gåva till en furste vid ett lysande renässanshov.

Titelsida från *Margarita Philosophica*

Den allegoriska trehövdade filosofin - naturalfilosofi, rationalfilosofi (logik) och moralfilosofi - håller sin hand över de sju fria konsterna; logik retorik, grammatik, aritmetik, musik, geometri och astronomi.

Över henne vakar den gudomliga filosofin (teologin) symboliserad av fyra kyrkofäder. I bildens underkant befinner sig de antika filosoferna och författarna Aristoteles och Seneca, som representerar naturfilosofi respektive moralfilosofi.

Nedanför tre noteringar av en fantasia av Drusina, hämtad ur Vasafamiljens lutbok. Tysk tabulatur, fransk tabulatur och modern notskrift.

Gantecola .i.

Fantasia 1

Benedikt de Drusina

8-course Lute in G

Litteratur:

Il Libro del Cortigiano, Baldassare Castiglione 1528.

engelsk utgåva, 1561, Thomas Hoby: <http://www.luminarium.org/renascence-editions/courtier/courtier.html>
italiensk utgåva, Venedig 1552 (från nätet)

Jag har valt att citera Castiglione ur den engelska översättningen från 1561. Jag är inte belåten med den svenska översättningen gjord av Paul Enoksson, eftersom den innehåller felaktigheter i avsnitten om musik. Snarstucken som jag är misstänker jag att den är lika full av felaktigheter i de avsnitt vars terminologi jag inte behärskar. Jag har valt Hobys tolkning i de citerade avsnitten, den ligger närmare det italienska originalet.

Margarita Philosophica, utgåva från 1503. Bayerische StaatsBibliothek (från nätet)

Concept till Inventarium öfver Konung Erik XIV:s böcker (27 september 1568),
gjord av Benedictus Olai. ur "Handlingar rörande Skandinaviens historia, 27"

Luther on Music, Walter E. Buszin (Music Quarterly 1946 XXXII)

Musiklivet vid de svenska Vasahoven, Kia Hedell

Erik XIV:s almanacks-anteckningar, utg CM Stenbock

Erik XIV, Ingvar Andersson

Peter Gillgren: "The Artist Olaus Magnus. Vision and Illustration", I fratelli Giovanni e Olao Magno. (I convegni di Classiconorroena), Rom, pp. 51-58.

Kenneth Sparr: [*Lutenists at the Royal Court of King Gustavus I of Sweden*](#),

Arne Keller: *Benedictus de Drusina - Chr. III's "Dowland"*, 2004.
(Om de olika utgåvorna av Drusina och biografiskt material)

Mary Rasmussen: [*An Iconography of the lute*](#), (Om Cranach i utgåva av Drusinas lutbok)

Martin Shepherd, Luteshop [här finns en inspelning av ett lutstycke av Drusina](#).

Jason Kortis, transkription av Drusinas *Fantasia*: www.lute.ru/library_eng/library/?get=Drusina/

Transkriptioner av material från Drusina och Erik XIV spelade av mig finns inom kort på min hemsida.